

Wiesław Długokęcki

"Bibliografia druków elbląskich 1558-1772", Jerzy Sekulski, Warszawa 1988 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 74-76

1992

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jerzy Sekulski, *Bibliografia druków elbląskich 1558—1772*. Wydawnictwo MON, Warszawa 1988, ss. 376, 5 rycin.

Jedną z prac związanych z obchodami 750-lecia miasta Elbląga jest bibliografia druków wydanych w tym mieście w latach 1558—1772, którą zebrał Jerzy Sekulski. Książka składa się z krótkiego wstępu, zawierającego wykaz bibliotek i archiwów, w których przeprowadzono kwerendę, oraz zasady edycji (ss. 5—10), zarysu dziejów drukarstwa elbląskiego (ss. 11—24), bibliografii starodruków, które zestawiono chronologicznie, a w obrębie roku według haseł autorskich, nadając każdej pozycji numer porządkowy (ss. 29—358), indeksów (ss. 359—378) i wykazu wykorzystanej literatury (ss. 379—382).

Początki drukarstwa w Elblągu związane były z założeniem pierwszej oficyny przez Wolfganga Dietmara. Według autora pierwszą wydaną w niej pracą było dziełko Alberta Poelmana, *Die laufende Urteil...*, na co ma wskazywać odręczna notatka na karcie tytułowej książki Sebastiana Neogeorgiusa z 1562 r. (s. 12, 31). Składa się ona z trzech części: (1) „Das erste in der Stadt Elbing gedruckte Buch[...]” (2) „Älter ist Poelmann, Die laufenden[?] Urteil 1558 Elbing”; (3) „Caspar Langerfeldt. Astrologia practica Elbingae anno 1563”¹. Wynika z niej jednak tylko to, że praca Poelmana jest starsza („älter”) od pracy Neogeorgiusa, do której odnosi się pierwsze zdanie. W 1558 r. wydana została także, nie zachowana do dzisiaj, oracja pióra tegoż Neogeorgiusa (w bibliografii z błędną datą 1557 — zob. 1)². Traktat prawny Poelmana nie był więc jedyną książką wydaną w tym roku.

Problem ten wiąże się ściśle z ustaleniem czasu przybycia typografa do Elbląga. Jego plany rozpoczęcia stałej pracy w Królewcu nie powiodły się. W maju 1557 r. książę Albrecht nakazał zamknięcie drukarni Dietmara, a odwołanie drukarza pozostało bez odpowiedzi. Mógł więc on jeszcze w drugiej połowie tegoż roku rozpocząć pracę w nowym miejscu³. Z drugiej jednak strony Jerzy Daniel Seyler informuje, że powstanie drukarni w Elblągu nastąpiło zaraz po otrzymaniu przez miasto przywileju wyznaniowego, tj. w 1558 r.⁴ Sprawa ta wymaga więc dalszych badań.

Cezura końcowa wydaje się być uzasadniona. Trzeba jednak zaznaczyć, że wcielenie Elbląga do Prus nie pociągnęło za sobą zamknięcia drukarni czy zmiany jej właściciela. Dopiero w 1784 r. F. T. Hartmann założył drugi zakład drukarski, a następnie wykupił drukarnię J. G. Nohrmanna (s. 20).

W części omawiającej działalność poszczególnych typografów mylnie zlokalizowano kolejne siedziby oficyny. Drukarnia Wendelina Bodenhausena mieściła się według J. Sekulskiego „na zewnętrznej stronie grobli młyńskiej, obok młyna słodowego” (ss. 14—15). Jest to dosłownie tłumaczenie informacji M. G. Fuschy, która brzmi: „auf dem aussern Mühlendamm an der Malzmühle”⁵. Tymczasem „äussere Mühlendamm” to nazwy ulicy, a ściślej mówiąc tej jej części, która — w przeciwieństwie do „innere Mühlendamm” — leżała poza fortyfikacjami miasta⁶. Dziś jest to ulica Traugutta. Ulica Spieringa na Starym Mieście, gdzie przeniósł drukarnię Achacy Corell (s. 16), to obecna

1 Biblioteka Główna Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Pol. 6.III.40 (fotokopia karty tytułowej w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Elblągu).

2 A. N. Tolckemit, *Elbinger Lehrer-Gedächtniss[...]*, Danzig 1753, s. 31.

3 Zob. *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 4: *Pomorze*, oprac. A. Kawecka-Gryczowa oraz K. Korotajowa, Wrocław—Warszawa—Kraków 1962, ss. 93—94, gdzie jednak czas pobytu Dietmara w Elblągu ustalono na lata 1558—1563. Natomiast W. Chojnacki, *Wydawnictwa polskie i ich drukarnie w Elblągu (w. XVIII—XIX)*, *Rocznik Elbląski* (dalej: RE), 1965, t. 3, s. 105 podaje lata 1557—1563.

4 J. D. Seyler, *Musa Elbingensis jubilans[...]*, Elbinge 1740, s. 46; S. Waldoch, *Początki reformacji w Elblągu i jego regionie*, RE, 1969, t. 4, s. 36.

5 M. G. Fuchs, *Beschreibung der Stadt Elbing und ihres Gebietes*, Bd. 2, Elbing 1818, s. 191.

6 M. G. Fuchs, op. cit., Bd. 3, 1, Elbing 1826, s. 3.

ulica Masztowa ⁷. Natomiast ulica Tylna, przy której mieścił się zakład od 1743 r. (s. 19), to dzisiejsza ulica Bogumiła Linki (niem. Lange Hinterstrasse) ⁸.

Porównanie liczby druków elbląskich zanotowanych w *Bibliografii Polskiej Estreicherów* (253) z wynikami kwerendy J. Sekulskiego (1743) wskazuje na ogrom wykonanej przez Autor pracy. Zastrzeżenia budzi jednak niekonsekwentne wykorzystanie „Rękopisów elbląskich”, przechowywanych obecnie w Archiwum Państwowym w Gdańsku (sygnatura 492). Ze spisu zestawionej przez Autora literatury zdaje się wynikać, że nie był mu znany inwentarz tego zbioru ⁹. Tymczasem w wielu rękopisach znajdują się starodruki elbląskie, z których tylko część znalazła się w *Bibliografii...* Nie uwzględnione znajdują się m.in. w rękopisach: 246, 254, 256, 439, 454, 461, 462, 473, 698, 777, 837, 844 ¹⁰. Do tego można dodać nie znane Autorowi dwie dalsze pozycje odnotowane już w pracach powojennych ¹¹. Ponadto kwerenda w Archiwum Miasta Elbląga (sygnatura 369.1) pozwala na wykazanie dodatkowych egzemplarzy. Odnosi się to do następujących pozycji (na pierwszym miejscu nr pozycji z *Bibliografii...*, na drugim sygnatura archiwalna): 122—4939, 141—4046, 154—4102, 169—4062, 706—4041, 831—4043, 833—4042, 839—4045, 936—4001, 1083—4076, 1074—4103, 1083—4067, 1154—4065, 1420—4066, 1421—4047, 1482—4048, 1605—4104. Brakuje też autorowi konsekwencji przy podawaniu miejsca przechowywania starodruków. Przy pozycjach z „Rękopisów elbląskich” podawano sygnaturę rękopisu (np. 122/, 141, 154, 155 i inne), ale przy innych także numer strony w rękopisie, od której zaczyna się druk (np. 20, 758, 793 i inne). Niekiedy informacje te nie odpowiadają prawdzie (833 — winno być: k. 357—368; 1410 — winno być: 492/525, k. 735—753).

Zestawiony przez J. Sekulskiego „indeks nazwisk autorów oraz osób występujących w opisie druków” i „indeks haseł nieosobowych” nie spełniają dobrze funkcji informacyjnej. Nazwisk nie opatrzone żadnymi wyjaśnieniami (poza określeniem „król polski”), nie rozwiązano również inicjałów ¹². W rezultacie doprowadziło to do pomyłek.

1. Pod hszem „Hoppe Israel” kryją się w rzeczywistości trzy osoby: (a) Israel Hoppe I (1563—1624), sekretarz miejski, rajca i burmistrz (30, 40, 74, 81, 177); (b) Israel Hoppe II (1601—1679), wieloletni burmistrz i burgrabia królewski (617, 629, 640, 642, 643); (c) Israel Hoppe III (?), burmistrz Elbląga w 1725 r. (962) ¹³.

2. Hasło „Axel Erich Orenstirn” zostało mylnie sformułowane, bowiem z opisu druku (509) wynika, że chodzi o kanclerza Szwecji Ericha Orenstirn (winno być Oxenstierna), syna kanclerza Axela Oxenstierny ¹⁴,

3. Zamiast „Scabinus Colbe Adam” winno być „Colbe Adam”, ponieważ pierwszy człón odnosi się do funkcji pełnionej przez tę osobę (zob. 318).

4. Hasło „Meienreis Zygmunt” odnosi się do dwóch osób: burmistrza elbląskiego (303, 433, 438, 439, 454, 457) i ucznia Gimnazjum (1050) ¹⁵.

5. Pod hasłem „Lange Johannes” (chodzi o wieloletniego rektora Gimnazjum

⁷ J. Stankiewicz, *Ulica Masztowa w Elblągu*, cz. 2, RE, 1972, t. 5, s. 44.

⁸ M. G. Fuchs, op. cit., Bd. 2, s. 193.

⁹ *Inwentarz zbioru „Rękopisy elbląskie”*, oprac. E. Morcinek, Warszawa 1967.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Z dziejów Elbląga*, pod red. K. Czarnockiego, Elbląg 1956, s. 115, fot. 3; *Starodruki elbląskie. Wybór druków elbląskich z lat 1558—1772*, Elbląg 1987, nr 47.

¹² Podstawą do identyfikacji części osób może być praca M. Pawlaka, *Nauczyciele Gimnazjum Elbląskiego w latach 1535—1772*, cz. 2, RE, 1973, t. 6, ss. 127—177 (biogramy nauczycieli).

¹³ Zob. W. Zientara, *Israel Hoppe (1601—1679) burmistrz i historyograf elbląski*, w: *Zasłużeni ludzie dawnego Elbląga. Szkice biograficzne*, pod red. M. Biskupa, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1987, ss. 114—118.

¹⁴ Zob. A. Kersten, *Historia Szwecji*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1973, s. 443.

¹⁵ Zob. M. Pawlak, *Dzieje Gimnazjum Elbląskiego w latach 1535—1772*, Olsztyn 1972, ss. 98, 125, 146, 150.

w XVIII w.¹⁶), umieszczono również osobę wzmiankowanego w druku z 1656 r. (466).

6. W haśle „Ramsey Carolus” chodzi o dwie osoby: Karola Ramseya starszego (358, 380, 382, 488, 576, 578) i Karola Ramseya młodszego (639, 644, 692, 696, 772)¹⁷.

Nie wszystkie wzmiankowane w drukach osoby znalazły się w indeksie. Pominięto postacie biblijne (23, 79, 218, 414, 652, 867, 1061) i mitologiczne (198, 202, 1452). Zabrakło również Filipa II Macedońskiego, jego ojca Amyntasa i żony Olimpias (641), wielkiego mistrza Zakonu krzyżackiego Henryka von Hohenlohe (1455), Georga Truchses (80), a także hasła: „Żydzi” (414, 1396), „zakon niemiecki” (15, 1377, 1412, 1607), „Prusowie” (1412). Książę pruski Albrecht Fryderyk (57) został umieszczony w indeksie jako „Friedrich Albrecht”.

Indeks haseł nieosobowych został utworzony tylko na podstawie tytułów druków, które utworzono sztucznie (np. Rada Miejska) lub rzeczowników głównych w tytułach. Jednakże w tej postaci nie oddaje on bogactwa informacji, które można znaleźć już chociażby w tytułach druków. Za mankament pracy należy uznać brak indeksu nazw geograficznych. W tytułach występuje bowiem wiele miejscowości Prus Królewskich i Książęcych, a także Polski i Niemiec.

Autor zaznaczył gwiazdką opisy druków nie znanych mu z autopsji, a pochodzących według niego z niepewnych źródeł (89, 667, 1230, 1704). Nie podał jednak, nie wiadomo z jakiego powodu, żadnych informacji o tych źródłach.

Z obowiązku recenzenta należy również wskazać na błędy drukarskie (do książki nie dołączono erraty): na s. 5, przyp. 1 winno być „Seyler J. D.,” zamiast Seyler G. D.; na s. 20, przyp. 34 „Beiträge” zamiast „Biträge”; na s. 28 „Elbinga” zamiast „Elginga”; „Poelmann” zamiast „Poelman” (2); rocznik „1898” zamiast „1926” (7); „Born-Ordinantz” zamiast „Vorn-Ordinantz” (1243); Dohnatschen” zamiast „Dohnatschen” (1690). Występują także różnice między formą nazwiska podaną w opisie druku i w indeksie: np. „Bannehr” (994) i „Bannher” (s. 359); „Olszowski” (585) i „Olszewski” (s. 369); „Venceslaus” (1290) i „Vencelaus” (s. 367).

Starodruki elbląskie dotyczące szkolnictwa zostały już wykorzystane przez M. Pawlaka w pracy o dziejach Gimnazjum Elbląskiego¹⁸. Udostępnienie ich wykazu w recenzowanym wydawnictwie stwarza pod tym względem wiele nowych możliwości. Przede wszystkim zwraca uwagę pokaźna liczba (76) ordynacji rady miejskiej, regulujących różne dziedziny życia Elbląga i jego patrymonium. Druki okolicznościowe z okazji koronacji królów polskich, ślubów, pogrzebów, obejmowania urzędów mogą dostarczyć wielu informacji biograficznych i genealogicznych. Dla częściowego ustalenia strat demograficznych miasta w wyniku epidemii dżumy podstawową rolę mogą odgrywać wykazy zmarłych i chorych za okres 8 września—26 grudnia 1709 i 10—16 stycznia 1710¹⁹. Osobną grupę stanowi książka religijna (kancjonały i kazania).

Reasumując wszystkie uwagi, należy stwierdzić, że praca Jerzego Sekulskiego, chociaż nie pozbawiona błędów, może stanowić dla historyka ważną pomoc na drodze do pełniejszego poznania dziejów nowożytnego Elbląga.

Wiesław Długokęcki

16 M. Pawlak, *Nauczyciele*, biogram J. Lange.

17 Zob. A. Groth, *Ramsayowie — elbląski ród patrycjuszowski XVII—XVIII wieku*, w: *Zasłużeni ludzie dawnego Elbląga*, s. 106 in.

18 Zob. przyp. 15.

19 Por. J. Charytoniuk, *Walka z epidemią dżumy w Elblągu na początku XVIII w.*, RE, 1985, t. 10, s. 38.